

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI GLASNIK  
časopis za kulturnu  
historiju

Broj 37, godina XIX  
maj, 2014.

© Monos 2014

# Jedna epizoda iz 1918. godine: suzbijanje kršenja islamskih moralnih propisa u Gračanici

---

Edin Šaković, prof.

---

**Sažetak:** Na osnovu dokumenata Kotarskog vakufskog povjerenstva Gračanica u radu se govori o djelovanju "Odbora za čuvanje morala u islamskom elementu", formiranog na osnovu okružnice reisu-l-uleme u proljeće 1918. godine. Osobe koje su javno kršile islamske moralne propise i na taj način, kako stoji u dokumentima, uznemiravale ostale muslimane i izazivale njihovo ogorčenje, prijavljivane su organima Islamske zajednice, koje su od vlasti tražili da se prijestupnici kazne. Sve navedeno je potrebno promotriti i u kontekstu završnice Prvog svjetskog rata, kada je uslijed ratnih nedaća i krize i osjetljivost na slične postupke vjerovatno bila znatno veća nego inače.

**Ključne riječi:** Islamska zajednica, Kotarsko vakufsko povjerenstvo, Gračanica, Odbor za čuvanje morala, 1918. godina

Prvi svjetski rat je na prostorima Bosne i Hercegovine predstavljao razdoblje velikih stradanja i krize. Osobito je bila teška posljednja godina, kada su neimaština i glad dostigli vrhunac. Ratne su potrebe Austro-Ugarske monarhije domaću privredu dovele pred uništenje. Muška radna snaga je bila najvećim dijelom mobilizirana i upućena na daleke frontove, a u rijetkim su tvorničkim postrojenjima, prilagođenim ratnim potrebama, radile žene, pa i djeca. Osobito je teško stradala poljoprivreda: velike površine su zbog nedostatka radne snage ostale neobrađene, a stočni fond je osjetno smanjen uslijed rekvizicija. Cijena rada je stalno padala, dok su troškovi života rasli. Iako su vlasti propisivale maksimalne cijene životnih namirnica i uvele

snabdijevanje stanovništva osnovnim namirnicama (tzv. aprovizacije ili "Fasung"), bilo je mnogo različitih zloupotreba, posebno šverca. U svemu tome najviše su stradale ugrožene skupine stanovništva: siromašni, samohrane majke, udovice, ratni invalidi, izbjeglice... Ljeta 1917. godine je donijelo i veliku sušu, koja je opustošila ionako smanjene usjeve, tako da je posljednje ratne godine vladala velika glad, koja je odnosila i brojne živote, a svemu tome su se pridružile i epidemije teških zaraznih bolesti.

Ratne tegobe i stradanja su zadali snažan udarac i tradicionalnom bošnjačkom muslimanskom društvu u Bosni i Hercegovini, opterećenom konzervativnim i nazadnim shvatanjima o ulozi žene u porodici i društvu, u vrijeme kada su, zbog odsustva muškaraca, žene bile primorane da preuzmu brigu za egzistenciju porodice. "Surove su ratne godine otvarale, u svoj punini njegove složenosti, muslimansko žensko pitanje, neovisno o stepenu spremnosti bošnjačkog društva da se s njim ozbiljno suoči", primjećuje dr. Adnan Jahić.<sup>1</sup> Bošnjačke su žene bile prisiljene napustiti tradicionalni zatvoreni život i aktivnije se uključiti u društvene tokove, bilo da su izlazile u redove za aprovizacije, bilo da su prihvale različite poslove kojima bi osigurale kakvu-takvu zaradu i spasile porodicu od gladi. Nema sumnje, jedna takva promjena je bila snažan kulturološki i društveni šok, pa je dio bošnjačkog društva na to burno i s negodovanjem reagirao. Nažalost, malo je tada bilo pojedinaca poput reisu-l-uleme Mehmed Džemaludin ef. Čauševića, koji je ne samo imao razumijevanje za muslimanske žene koje su nastojale osigurati egzistenciju svojih porodica, nego im je i sam pokušavao olakšati pronalazak zaposlenja sa pristojnom zaradom. Mnogi su mu zbog toga zamjerali, osobito onaj konzervativni dio uleme, koji je u aktivnijem uključanju

žena u društvo vidio narušavanje tradicionalnih moralnih normi, što je u konačnici, po takvim shvatanjima, moglo dovesti i do opće propasti društva u cjelini.

Nema sumnje, ratna stradanja i teška kriza su zaista i nosili velika iskušenja u moralnom pogledu, uslijed kojih su mnogi posrnuli, a bošnjačko je društvo osobito bilo osjetljivo na slučajeve u kojima se radilo o ženskom dijelu populacije. Sve to nije moglo proći bez reakcije i uključanja tadašnje, a vjerovatno i današnje najvažnije institucije bošnjačkog naroda – Islamske zajednice. O svemu tome govori i jedna okružnica reisu-l-uleme Džemaluddin ef. Čauševića (br. 220/1918.), upućena 25. februara 1918. godine "svim Muftinskim uredima i Kotarskim vakufsko-mearijskim povjerenstvima u Zemlji". Tekst okružnice prenosimo u cjelosti:

*"Vrlo je nemila pojava – a bezuvjetno i sudbonosna za našu budućnost, ako joj se ne bi našlo lijeka, bar da se ublaži – opadanje morala, kakav je Islam postavio; koji je stoljećima nasljedovan od roditelja na djecu, i kako smo ga mi primili od svojih predšasnika.*

*Kotarsko vakufsko povjerenstvo u Travniku promatrajući tu nemilu pojavu u svom središtu osjetilo je potrebu, da pozove na zdogovor nekoliko uglednih građana, te su u zajednici zaključili, da se ustroji odbor, koji će voditi brigu o javnom moralu, paziti na sumnjiva lica, odvrćati ih od nevaljaština, a u koliko to ne bi pomagalo, tražiti od oblasti, da nepopravljivi budu i kažnjeni. Oni su svoju predstavku u ovoj stvari upravili vakufskom saboru, koji je u sjednici od 20. januara 1918. zaključio, da se ova predstavka putem ulema medžlisa predloži zemaljskoj vladi sa zamolbom, da pozove političke oblasti u Bosni i Hercegovini, da potpomažu i idu na ruku odborima, koji će se po vak. povjerenstvima ustrojiti za suzbijanje nemorala. Povjerenstvo u svojoj predstavi veli:*

*"Fenaluk se provodi na razne načine! Djevojke rađaju, djeca se uništavaju, vjenčane žene preljubljuju se sa tuđim ljudima, svast polazi za zeta za žive i vjenčane sestre; brački se sastaje*

1 Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Medžlis Islamske zajednice, 2010., 26.

sa zetom i na nezakonit način postaje noseća; ženskinje bez svakoga zapta i bojazni klatari se po miloj volji nesmetano i neobražljivo; zalazi u neprikladne stanove i dolazi u nedogledna mjesta, naime javne lokale, birtije, kafane, komedije, kino i t. d.”

Zaista žalosne i neugodne pojave! Nu također je činjenica, da i naše muškinje popušta u hamijjetu i ahlaku, dapače ono daje povoda kvarenju našeg ženskinja. A najžalosnije je, da se nađe pojedinaca, koji nevinu djevojku unesreće dapače i za koru hljeba ili šaku brašna.

Kako su to odvratne pojave, koje se kose ne samo sa uzvišenim propisima Islama nego i običajima morala valjda najzapuštenije ljudske zajednice! Zato mora svaki musliman, koji ima imalo hamijjeta i osjećaja, da sa bolom u srcu gleda u našu budućnost i da iskazuje tužnu ogorčenost nad ovakim pojavama. Stoga trebamo svi uložiti sve sile i raditi na iskorjenjivanju ovih žalosnih pojava, što bezuvjetno truju naš narodni organizam.

Pravo rekavši muškinje daje pravac ženskinju i u pogledu hamijjeta, i u pogledu čudorednosti: dobre i zle. Za to će odbori, koji se budu osnivali u navedenu svrhu, imati dužnost, da na prvom mjestu djeluju na popravljjanje samoga muškinja, pa da bude cijela zajednica, kao što treba. Ne treba se varati, da ćemo mi svoje društvo popraviti, ako mi hoćemo, da liječimo samo jednu polovicu a drugo da ostaje zanemarena.

Drukčije je i nemoguć pouzdan popravak naše zajednice.

Uz ove napomene treba nam uzeti naoko i današnje vrijeme, a osobito ovo ratno doba, jer je – što se reče – borba za opstanak izvela mnogo u istinu čestitu i čednu muslimanku, koja se je osjećala najudobnije u svom boravištu, zaklonjenu od talasa javnog života, zabavljenu kućnim poslovima i njegovanjem svoje djece. Potreba da nahrani sebe i ostavljenu, neobskrbljenu djecu, opravdano ju je izvela u javni saobraćaj, da se ne skapava od gladi! Kad se jedan put rat dokonča, smanjiće se broj onih, koje su danas prinuždene, da idu u čaršiju i na sud. Ali i po-

slije rata osobito u većim mjestima će opet biti dosta samohranih. I što koji grad više raste, to će u njemu biti sve više takovih.

Hoćemo li dakle, da nam ženskinje bude kako valja, treba, da muslimani budu vrijedni, požrtvovalni, hamijjetli, pa da se uz to čvrsto zauzmu, kako da se nađe i osigura obskrba onih samohranih žena.

U ovostranoj okružnici od 14. jula 1917. broj 766. o sprečavanju konkubinata pričuvničkih žena navedeno je, da je zemaljska vlada izdala naredbu na potčinjene oblasti, da se na prijavu svaki ovaki slučaj uredovno spriječi i rastavi. I za suzbijanje nemorala u opće mi ćemo se obratiti zemaljskoj vladi, da potpomaže odbore, koji se budu ustrajali u pojedinim mjestima sa ovom svrhom. Ali treba da znamo, da je različito shvaćanje morala u užem smislu, kako ga mi pojmimo, i kakav želimo, da ostane u našem elementu, i shvaćanje drugih elemenata i odlučujućih faktora pa je do naše vrijednosti, ustalaštva i razboritosti stalo, kako i u koliko ćemo ga moći provesti i učvrstiti u našem narodu.

Pozivaju se Muftinski uredi i vakufska povjerenstva, da svrate naročitu pažnju ovim nemilim pojavama; da u kotarskim mjestima vakufska povjerenstva, a u okružnim mjestima povjerenstva i muftinski uredi u zajednici, ustrajaju odbore za čuvanje morala u islamskom elementu.

Dužnosti ovih odbora u glavnom imadu biti:

1. bditi nad očuvanjem naše narodne čistoće, odvrćajući ona lica, koja skrenu sa pravog puta;
2. voditi brigu o onim samohranim ženama i pomagati im nabavljanje životnih namirnica;
3. nastojati, da se sposobnim za rad nađe zarade osobito ženskinju;
4. osnivati fondova za nemoćne siromahe, u koji biše se sakupljali dobrovoljni prilozi, a mogao bi se i zećat u ove fondove ulagati.

Veoma bi bilo patriotično i za umanjivanje nevaljaština podesno, kad bi se uzelo u pro-



Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, 1906. g. (inv. br. 158)

gram, da se vodi akcija oko što brojnijeg udavanja i ženidbe mladog naraštaja.

*Samo se po sebi razumije, da su različite prilike u pojedinim mjestima, te će rad odbora biti negdje širi negdje uži. Nu ne može se pustiti, da stvari teku bez obzirno. I naša je dužnost, da po svoj snazi uložimo trud, kako bismo doprinijeli boljem i plemenitijem razvitku našeg potomstva.*

Sarajevo dne 14. džemazelula 1336. — 25. februara 1918.

Rels-ul-ulema;

Džemaluddin v. r.”

Dok su predstavnici tradicionalističke konzervativne uleme s negodovanjem reagirali na “kvarenje muslimanskog ženskinja”, reisu-l-ulema Džemaludin ef. Čaušević je, kako vidimo, taj problem razmatrao znatno šire, stavljajući ga u opći socijalni kontekst onog vremena, obrazlažući težak položaj muslimanske žene, koja napušta svoje kućno okruženje, “zaklonjeno od talasa javnog života”, uslijed “borbe za opstanak” i “potrebe da nahrani sebe i ostavljenu, neobskrbljenu djecu”, “da se ne skapava od gladi”, što ju je izlagalo i takvim pojedincima “koji

nevinu djevojku unesreće dapače i za koru hljeba ili šaku brašna”. Uz to, primjećuje reisu-l-ulema, muški dio populacije je taj koji popušta u hamijetu i ahlaku (zagrijanosti za dobra djela, odn islamskom moralu i lijepom odgoju), što daje povoda kvarenju ženskog svijeta, te da se moralni oporavak zajednice može postići samo ako se jednako gleda na oba spola. Inače, već se iz teksta ove okružnice više nego jasno vidi koliko se Čaušević, u mučnim ratnim vremenima koja su nosila najteža iskušenja za narod kojemu je pripadao – zalagao snagom svog autoriteta da se olakša položaj onih najugroženijih. No, nećemo se ovom prigodom baviti tim pitanjem, nego ćemo se osvrnuti na Gračanicu i odjek citirane okružnice u njoj.

U Gračanici je do osnivanja odbora “za čuvanje morala u islamskom elementu”, u smislu naloga reisu-l-uleme od 25. II. 1918., došlo par mjeseci kasnije. Svjedoči to zapisnik sastavljen kod Kotarskog vakufsko-mearifskog povjerenstva u ovom gradu 5. maja 1918. godine. Prisutni od članova vakufskog povjerenstva su tom prilikom “između svoje sredine kao i gradjana” u odbor izabrali sljedeće osobe:

Ibrahimagu Hadži Čajića, Omera Hfz. Mula-ibrahimovića, Mahmuta Ibrahimovića, Hadži Hafiza Omerbegovića, Hadži Huseina Žunića, Hadži Medagu Sumana, Šemsu Imširovića i Mujagu Hadži Begića,<sup>2</sup> dok su se za svako selo u odbor imali postaviti muhtar, imam i džematbaša, kojima je u tom smislu trebalo izdati i posebne pismene obavijesti. Što se tiče fonda za nemoćne i siromašne ljude, istaknuto je da takav fond “*već od početka rata postoji*”, pa “*nije nužno drugog osnivati*”.

O djelovanju ovog odbora postoji malo podataka, osobito kada je riječ o tačkama 2 i 3 iz citirane okružnice resiu-l-uleme (briga o samohranim ženama i pomoć u nabavci životnih namirnica, odnosno omogućavanje ženama sposobnim za rad da same ostvare zaradu za izdržavanje svojih porodica). Fond za pomoć nemoćnima i siromašnim u Gračanici je, kako vidimo, već postojao, ali o njegovom djelovanju, te načinu prikupljanja i utroška sredstava takođe malo znamo, jer nismo uspjeli pronaći sačuvane dokumente. No, kada je u pitanju prva tačka iz okružnice – “očuvanje narodne čistoće”, te odvratanje ljudi koji “skrenu sa pravog puta”, odnosno koji krše islamske propise i opće moralne norme onog vremena, o tome smo ipak uspjeli pronaći par zanimljivih dokumenata, čije ćemo dijelove u nastavku citirati. Riječ je o dva zapisnika, sastavljena u Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Gračanici, a tiču se prijava članova spomenutog odbora protiv osoba koje su javno kršile islamske propise i etičke norme. Zapisnici potječu s kraja juna 1918. godine, odnosno ramazana 1366. hidžretske godine.

Prvi od zapisnika je sastavljen 18. juna 1918., u Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu, u prisustvu članova “*od gračaničkog odbora o nadzoru ponašanja hrdjavog ponašanja nekovi (sc. nekojih) muslimana*”. Na

početku se ističe da pristupa nepozvan Mahmut Herceg iz Gračanice (tj. Mahmut Ibrahimović, član spomenutog Odbora) te daje u zapisnik sljedeću prijavu:

*I. Da je Rifat Mehinagić i Aljo Zukobašić dne 17/6. 918 u Sokolu Hotelu pili rakiju i to javno, a na ovaj čin navadja kao svjedoke Avdulah ef. Pašića sudskog kancelista i Hamdu Prohića oba iz Gračanice.*

*II. Zatim isto Salko Škiljo i Osmo Kakeš pušili su duhan i javno jeli te za isto navadja kao svjedoke Osmu Foču iz Gračanice.*

*III. Te Idriz i Mehmed Prohić isto da su pili alkoholna pića i jeli a kao svjedokom navadja Muharema Mula-husejnovića.*

*IV. Isto Omer Hf. Mulaibrahimović prijavljuje da Atifa Mehedović (Mehmedović?) pastorka Salke Škilje neposti a tvrdi time da je istu vidila Ifeta Terzić umrlog Mehe iz Gračanice odnosno da je kazivala njegovoj kćerki spomenuta Ifeta za spomenuti čin rečene Atife, a takodjer da se svake večeri kod Atifine kuće svakakove nevaljalštine trefljavaju kao pjevanje, kolo igranje i džemat na üzübnu stavlja. Svjedoci ovome jesu Mustafa Mehinović i A... (nečitko) Salihefendić.*

*V. Avdo Mujkić muhtar prijavljuje da Terzić Osman sin Šaćirov takodjer neposti i javno jede, a kao svjedoke navadja njegova oca Šaćira Terzića jer da mu je to njegov otac pričao.*

*VI. Nadalje prijavljuje Čamil Hadži Sulejmanović da je isto vidio 15. ov. mj. Šaćira Terzića slugu Kučukalića gdje je totalno pijan bio, i među društvo u Kafani Husejna Kujundžića došao, a kao svjedoke navadja Hasan bega Čekru i samoga kafedžiju Husejna Kujundžića.”*

Zapisnik je zaključen i potpisan, s napomenom da se prijepis “*imade na daljnje uredovanje vakuf. povjerenstvu ustupiti*”.<sup>3</sup>

Drugi zapisnik je sastavljen 28. juna 1918. godine i njegov sadržaj glasi:

*“...nepozvan pristupa pred ovo povjerenstvo Mahmut Herceg iz Gračanice te prijavljuje da je Avdo Avdić iz Gračanice javno jeo i pušio*

2 Upadljivo je da su imenovani potjecali iz različitih socijalnih slojeva: među njima je bilo pripadnika uleme, trgovaca, posjednika, zanatlija i težaka. Zapisnik je ovjeren potpisima izabranih (četvorica su se potpisala latinicom, četvorica arabicom), kao i potpisom pretjednika Povjerenstva.

3 Kotarsko-vakufsko mearifsko povjerenstvo Gračanica, br. 179/1918., 18. juni 1918.



duhan preko Ramazana a nato navadjam kao svjedoka Ibrahima Grbića iz Gračanice.

Zatim prijavljuje Hadži Hfz. Hasan ef. Hadžiefendić iz Gračanice da mu je prijavio Ibrahim Hadžihasanović iz Gračanice da su Ibrahim Trutović, Hasib Ustavdić i Hasan Zildžić iz Gračanice na kopanju kukuruza u Šemse Fazlić udate za Našida javno jeli i pušili isto preko Ramazana, a kao svjedoke navadja Ajišu kćerku Rašida Čolića i Dundžu Mandžić obje iz Gračanice, a međjutim da su iste svjedokinje izjavile da su sa gornjima bile na kopanju i pometali ih da toga nebi činili ali im nije moglo uspjeti da bi isti postili.

Zaključeno i potpisano time, da se prepis ovog zapisnika imade Kot. uredu na uredovanje ustupi<sup>4</sup>.

Oba zapisnika su poslana vakufskom Kotarskom uredu u Gračanici, sa zahtjevom da spomenute u skladu sa tada važećim propisima kazni, što se razumije iz koncepta na poleđini oba zapisnika, po formi identična:

*“Ustupa se original nazočnog zapisnika, pozivom na naredbu Visoke Rijaseti-ilmije u Sarajevu od 28/8. 1910. broj 664 sa zamolbom, da bi unutra navedene prijavnike radi javne sablazni i po postojećim propisima kazniti blagoizvolio tim više, što isti prijavljeni sa takim postupkom uzrujavaju i ogorčuju druge muslimane te daju povoda i drugima a naročito mladjem naraštaju da za vrieme Ramazana po dani javno jedu i duhan puše i islamske vjerske propise prekršuju.”*

Inače, i prije početka djelovanja posebnog odbora za očuvanje morala, Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo je u sličnim slučajevima zaprimalo žalbe džematlija i, pozivom na spomenutu naredbu rijaseti-ilmije iz 1910. godine, tražilo od Kotarskog ureda da izgrednike kazni. Tako je 1917. godine, 3. jula (ponovo za vrijeme Ramazana), pred Povjerenstvo pristupio Adem Žunić i izjavio da je “treći dan Ramazana u

Subotu” bio na kopanju kukuruza u Ađula Čamdžića, zajedno sa Mehmedom Vehabovićem iz Gračanice, te da je zatekao Čamdžića “gdje puši javno cigaru”. Isti je izjavio da ne posti, da je ručao i da će mu dijete donijeti užinu. “To je mene kao muslimana uzrujalo pak sam motiku bacio i kući otišao da to negledam”, izjavio je Žunić, ogorčen što neko “kao musliman a još stariji čojk ramazana neposti i time islamsko čustvo i osjećaje vrieda”. Povjerenstvo je prijepis zapisnika istog dana upitalo Kotarskom uredu, uz prijavu protiv navedenog Ađula Čamdžića zbog javne sablazni.

Danas, skoro čitavo stoljeće od vremena u kojemu su ovi dokumenti nastali, kada svi uživamo blagodati ljudskih i građanskih sloboda zagwarantiranih Ustavom naše zemlje i međunarodnim deklaracijama, može nam se u najmanju ruku činiti čudnim da neko prijavljuje nepoštivanje vjerskih propisa kao prekršajno djelo, te da su državne vlasti zbog toga čak i kazne izricale. Neki postupci, poput javnog konzumiranja alkoholnih pića u vrijeme ramazana, od strane osoba koje su barem po imenu muslimani – vjerovatno bi i danas izazvale negodovanje dijela muslimanskog stanovništva, a da se i ne govori o vremenu prije skoro stotinu godina. Takve pojave su onda zaista predstavljale javnu sablazan i izazivale nezadovoljstvo ogromne većine naroda. Radilo se, povrh svega, i o ratnom vremenu, i to posljednjoj ratnoj godini, u kojoj su nevolje i teškoće dugotrajnog ratovanja u Bosni i Hercegovini ponajviše dolazile do izražaja. Dugotrajna kriza, siromaštvo, glad, haranje opakih bolesti, ljudski gubici – sve to je običan puk vjerovatno shvaćao kao teško iskušenje, možda i Božiju kaznu, pa se na postupke pojedinaca koji su javno kršili vjerske i tradicionalne moralne propise u takvim vremenima gledalo sa još većim gnušanjem. Historija je prepuna slučajeva u kojima je narod, u sličnim prilikama, čak i nasilno reagirao.

Zbog svega toga, reakcija nadležnih organa Islamske zajednice i državnih vlasti imala je svoje opravdanje, a dokumenti koje smo ovom prilikom citirali svjedočanstvo su jednog vremena i mentaliteta.

4 Kotarsko-vakufsko mearifsko povjerenstvo Gračanica, br. 198/1918. Zapisnik je sačuvan u dva primjeka; prvi je datiran 28. juna 1917. godine – što je očito omaška perovođe Povjerenstva, jer na konceptu rješenja stoji 1918. godina, kao i na drugom primjerku, koji je datiran 3. jula 1918. godine.